

ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԾՆՈՂԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՆՆԱՅԻ

(Հա. ԼԹ, 92, 168, 285, — Խ, 93, 176, 284, 376, — ԽԱ, 91, 186) :

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Վարկախ ժամօր մի :

Զորս տարի այսպէս երջանիկ ապրեցաւ Սէնթ Սթիֆէն ընտանիքն, եթէ պատրաստաց մէջ մարդ երջանիկ կարէ համարուիլ : — Սակայն այս խաղաղ վիճակս երկայն չէր կարող տևել. և սպանդութեամբ ընտանիքն որչափ ալ պարծելու պատճառ ունէին փրանկիտի լինելուն համար, որովհետեւ իրենց հայրենեաց բանակներն յանդիմանաբար ընտրուած զօրավարներով ամեն տեղ յաղթող կ'երևնէին թշնամեաց վրայ, սակայն միւս կողմանէ մեծ վախի և կասկածանայ մէջ տնկան. որովհետեւ կը տեսնէին որ պատերազմի դաշուն երթալով կ'ընդարձակէր և իրենց կը մտնէր, և Հաւերտի ու Կանտոնի մէջ տեղերն կը հասնէր : Ետո յաղթութիւններէ ետե Պո. նորարթէ Լէօպէնի հաշտութիւնն վճռել էր (18 ապրիլ 1797 թ.) որ երկրորդ տարին հոկտեմբերի 17 թ. հաստատուեցաւ, բայց կանխատես մարդիկ այս դաշնագրութիւնս վերագադար մի կը համարէին Վեննա դեսպան զրկուեցաւ փրանկիտի զօրավար մի (որ որչափ յառաջ բռն հասարակաստիտան մի էր, յետոյ Թագաւոր լինելով ամենէն աւելի բացարձակ միապետութեանց ալ պաշտօնան հանդիսացաւ), որ իւր գեսպանատան դրան վրայ ետագոյն գրօն տնկեց Սլաւոնի իւր զօրավարներէն ետ քաշուելով ցրուեցան. գեսպանն ալ ստիպեցաւ Վեննա Թաղու և Ռաշ. Թատ քաղաքի Աստորիացիք վախճալով որ թըշնամութիւնն իրեն չսկսի Կանտոնի եղբորն բանակ հաւաքելու սկսան, Ռուսիա ալ պատերազմակից լինելով յայտնեց. իսկ Սիգիսմունտի լեւազանութեան ուժով միւս աշխարհի եղբորն իր գրգռելու ու երբ Փրանկիտի կառավարութիւնն իրաւունքն և զիտաւորութիւնն կը հարցնէր՝ պատասխան չէին տար. պատերազմն վերահաս ու մտ էր. Փրանկիտի այն Ժամանակի կառավարութիւնն ալ որ Սլաւոնի իւր կոչուէր՝ յարձակողական պատերազմն սրռեց (1799). բայց իւր անհամարձեւութեան ամեն գիւն հաւածուելով սակաւ Ժամանակի մէջ ձեռք ձգած երկիրներն

կորցաւ, և հազիւ թէ իւր ընկի սահմանն ընդ էր պաշտպանել :

Ս. յաւանդներն Վեննայի մէջ հաղթութիւն էր, և Սէնթ - Սթիֆէն ընտանիքն զաղ էին, բայց յանկարծ լուր մի հաղթութեամբ Նիպոկոսոս նուաճեցին և անհափ ծովաշէնքն սնցել է, և ամենաշուքտ արշաւանայ վրայ դարձաւ՝ որ իւր յառաջ կու գար. իրեն Ուլտրա-Մարին եղբորն կողմն կողմն բռնելով՝ նորա զօրք ջանքովս, բայց կ'երևէր թէ յաղթութիւն չահու կամէր դարձուել մասնաւոր սուն 18 թ. անսահման իշխանութեամբ հիւստոն անուանուելով բանակին գլուխ, և այս լուրս բոլոր Ներսիսայի համար դուժկան մի համարեցաւ : Ս. յաւանդ հաղթեան եղած յաղթութիւնն որ Լիւիցի յաղթութեամբն վերջացաւ յունիսի 14 թ. մինչև հոկտեմբերի 19 թ. զԱստորիացի և գեղանման զեղանման 31 թ. բանագնացութիւնն իւր զաղաքն սկսան, և յետագայ փետրուարի 9 թ. դաշնագրութիւնն հաստատուեցաւ :

Ս. յա հաշտութիւնս մարքիզուհեաց հանդարտեցուց, որովհետեւ երբ Փրանկիտի վերին Աստորիան գրաւեցին՝ իրենց արկուեցաւ որ Հաւերտի կամ աւելի աշխարհ մի երթան հասարակաստիտան ընդ համար. սակայն անանկալ զգրգռատանն վիճակի փոխեց : Դաշնութիւնն ստորագրուեցին և ստորագրուեցին փոխանուեցին ետե առաջին տան, այն է, Նապոլեոն առաջին իւր զօրքն մին Վեննա զրկելով՝ պատերազմի փոխանակութեան ինքիւն աւարտելու նադարութեան մէջ չպարտաւորուեցաւ իր ինքնին կարգադրելու համար : Ս. յա իրենց եղած ինքնութեան վրայ զրկուած վարկ հեռ խոսելու և որոշելու համար արկով կայսեր կողմանէ ալ Սաքս - Թիւրին սըն որոշուեցաւ, որովհետեւ տեղու իտալիներն նորա պապիկ ինքնացած ճարտարութիւնն և համարութիւնն իւր իւր ճանապարհորդութիւններով զոր եւր քաղաքագիտաց հեռ վարուեցաւ զոր հարկ : Սակայն բանագնացութիւնն

ԳԼՈՒԽ Ի.

Զորավարին վկայքին.

Այս ասելով զորավարն ոտք եւ և երթալու վրայ էր. բայց մարտիկունսն նորա միտքն ձգեց առաժ խօսքն՝ ինքն ալ իր գլխէն անցածներն պատմելու:

« Ի՞նչ պատմելիքս յոյժ պարզ բան մի է, Տէրին, պատասխանեց զորավարն, և ձեր հետաքրքրութեանն արժանաւոր նիւթ մի լինելուն վրայ ալ կ'երկրպոյիմ. սակայն ձեզ հնաժանգէն ալ իմ առաջին պարտքս է, ուստի սկսիմ »:

Տէր Անտօ — Անտ պաշտօնաւէն քափ մի օրեւ, ամեն կողմէն ամբաստանութիւններ կը տեսնային ինչ գէժ, ասելով թէ մարտէզն թշնամեաց երկիր փախչողն ժերմալ բերդական է, որ ես ինքն եմ Տէրին. և զինքն մահուանն աղաանելու արիք բանի համար չէր. բայց եթէ հայրենեան թշնամիներուն և մասնիկներուն բանան զորացնել, Առին բերան այս սովորաւոր ամբաստանութիւններն բանի տեղ չէի գներ ու չէի վախեր, որովհետեւ առաջուց հազացել էի ու մարտէզի աղաատութեան թղթոյն վրայ Ժողովրդեան երկուն երեսփոխանաց ստորագրութիւնն գնել տուել էի. և սակայն յետոյ այնչափ յաճախեցնէ այս չարախօսութիւններս՝ որ ես ալ սկսայ մոռալ, մոռալուց որ արդէն հասարակաց ամբաստանիկ երկրորդ անգամ՝ հրաման եկել էր ի ֆարիզէ՝ զիս գաղտնաստանի կոչելու համար. Խարեազգաբար չէին գիտեր կամ մոռցել էին. որ Արտաք բերդաբազան պաշարման վիճակի մէջ էր՝ որով ամենայն իշխանութիւն բերդաւ կային ձեռքն էր, և ես ալ գեաւ պաշտանէս ոչ անկուն էի և ոչ քաղաքած: Սոցա մոռացութիւնն իմ գործին ծառայեց. վասն զի երբ հասարակաց ամբաստանին յանգագնեցաւ զիս եկակոյ առնելու՝ գուռգ մի զինուոր զրկեցի զայստատաստանիկ վրայ, որը այն անգագնն բռնեցին եւ զնգագնն տարին, և պատերազմական պատեանն մահուան գաղտնապարտեց զինքն՝ բերդաւ կային գերադէպ իշխանութիւնն չճանաչելուն համար. բայց ես չնիզ տարուան բանտարգելուութեան փոխեցի իւր պատիժն. և այս բանն ինքն համար բազմ մի եղև. որովհետեւ Մարտափ ասացեալ ժամանակին մէջ եղած ամբարտաւանութեանց ասին՝ եթէ իւր պաշտամանն մէջ մնացած լինէր՝ անշուշտ գլուխն պիտի կարուէր: Յետոյ այս եղանակին իշխանապի Ժողովքին թ. մացուցի, երկու երեսփոխանաց տուած ստորագրութիւնն ալ չուցանելով, ստորագրողներուն ալ իմացուցի որ եթէ ինչ կերպով իրենց ստորագրութիւնն իմացուէր՝ իրենց ալ բանն բռնած էր: Այն տաններն ամենայն իշխանութիւնն Տանթոնի ձեռքն էր՝ որոյ հետ առանձին ծանոթութեանն ունէի, և ինքն զիս Միջ քաղքին բերդապալ առնաւորն: Քանի որ օրէն իրեն իմացայ որ այն ձեռք ծանօթ գրուածքին եղանակն զիս Ժողովքներուն և իշխանապարտ Ժողովքին առջև ամբաստանել էր, բայց Տանթոն իւր տանն առնաւ. անգլ բարաւառի՞ն նորա մայրն խաբար

լսելու թէ գուռ ալ ինչ պատահմանք հոս կը գտնուէր ձեր բնասանեցոյն: Զորավարին այս խօսքերս խոսած ասին՝ փոքրիկ Եփիմն նորա սուրին հետ կը խաղար, և գրած ամբաստան վրայէն վեր վերջնէլ կը ջանար. բայց ոչինչ չէր բաւեր. եթէ իրեն թողուէր զորավարին փետաղաբար գլխարկն ալ անունը կ'ուզէր. բայց վախնալով որ չէի մի կը լսէ իր մատիկներուն ծայրոյն փետուրներուն կը գպչէր:

— Ի՞նչ գեղեցիկ դաւակ, ասաց զորավարն:
— Այո, բայց սակաւ մի երես առած է, ասաց մարտիկունսն:

— Զերէն է, Տէրին »:

— Թոռս է, ակիկն Զորթոնի աղջիկն »:

— Զորթոն, ուրիշ Տէրինն ալ ձեր աղջիկն է. կարելի բան: Ահ, ներեցէք, Տէրին, այս ասուան իմ կենաց վշտայից գեղարք մի միայն բերան:

Այն ասին մարտիկունսն միայն իմքն անկաւ՝ որ Արտաք եղած ժամանակին՝ զորավարն սարսափելի գրուածք մի իրեն յուցած էր, որով Զորթոն իմ խնդրէր որ մարտէզն գաղտնաստանի կուռն ինչ որ լինի քող լինի ասելով. այս բանս յիշելով շատ ցուսեցաւ. որ իւր աղջիկն երկանն անուամբն կոչել էր:

Սփի՜ զորավարին լուծեմէն իմացաւ՝ որ նորա շեղուին ներքեւ գաղտնի խոհուրդ մի կար իւր երկան չարութեամբն հնարուած. ուստի խօսք մի չէր խօսեր, բայց սրունք իր ասանկուէր: Մարտէզունսն հասկնալով աղջկան միայն՝ խօսքն ուրիշ նիւթի փոխեց, ու համառօտի պատմեց զորավարին՝ ինչ որ իրենց գլխէն անցել էր՝ երկանն մտնելէն յառաջ և յետոյ. զԱննա ալ շատ գովեց իւր անձնատուրութեանն և ծնողաց յուցած խնամոց և հոգերուն համար: Զորավարն ալ զարմացմամբ միշտ վերն մտիկ առնելէն ետեւ՝ չկարաց ինքզինք բռնել ու գուռն: « Աղնուական սիրտ մի ունիք գուռ, Օրիորդ »:

Այս ասելով մարտիկունսն զարմաւ և ասաց. « Ինչու փորձ մի չէք փորձեր Փրանկիա գաղտնաւ համար. գիտեք որ առաջին հիւպատոսն (Նափոլէն Ա.) կը ջանայ ամեն աստիճանն եւ զող փրանկիայիներն իրեն քաշելու. Թերեւս ձեր կալուածներն ամենքն ալ ծախուած չեն, և գուռ ալ կարող էիք խնդրել որ ձեզ գար. ձուրն »:

— Այս բանին մէջ յաջողելու համար, Տէր, Բարիդ լինելու է. Ինչպէս կրնամ յուսալ որ Վենիս քաղաքուած տիրա կնոջ միայնի՝ մինչև առաջին հիւպատոսին ականքն հասնի »:

— Իո՞ւրջ այս բանն մի հոգաք, պատասխանեց զորավարն. աղերսագիր մի գրեցէք՝ ինչ տուէք, եւ քանի մի օրէն Փարիզ պիտի դառնամ, և ուղղակի իրեն ձեռքն կը հասցնեմ. այս բանն վստահ եղէք. առաջին հիւպատոսն զիս կը սիրէ, և գրեթէ ապացով եմ որ այս բանն պիտի յաջողուի »:

— Զեր խոստմունքին վրայ վստահ լինելուս համար՝ ձեզ կարող գիմարիմ. ես և զաւակներս յոյժ լաւ համոզուած ենք որ մեր շահն այս առիկ պատուական ձեռաց չէ՞ք կարող յանձնել »:

— Տէրին, աւելի ճարտար ձեռաց ի՞նչ ասեք կարելի է, կը համոզուիմ, բայց առաւել անձնական էր ձեռաց՝ ոչ երբեք »:

նել էր: Սակաւ ժամանակէն Մէջիւ և շրջա-
կայից մէջ բանակ մի յարգարեցաւ, և ժողո-
րան սպարապետ անուանելով ինձ առաջարկեց
որ բերդակալութիւնն թողումք և դուռքէ մի
հրամանատարութիւնն ընդունիրմ, զոր և յանձն
առի. և նորա հրամանաց ներքեւ ծառայիցի մին-
չն 1798 ին վերջերս. այն տառն իմ գնդովս Ռ-
ստոյան զըզուեցայ՝ Պոնաբարթէ զօրավարին օ-
ժանդակ:

Այս երկուստարգ աշխարհակալս՝ որոյ փա-
ռաց ճառագայթներն ամեն տեղ սփռուլ սկսել
էր՝ Ռուսոյոյ մէջ գտաւ եռանդուն երիտասար-
գաց բանակ մի՝ բայց ամեն բանէ զըզուած, ոչ
ստակ ունէին, ոչ ուսուիւր, ոչ հագուստ, ոչ
թնդանձում, և ոչ անգամ զէնք. բայց իւր
համառամութեամբ և անյողգողգ արիւթեամբն
ամեն բան կարգի գնելով և զինուորաց վտա-
հուծութիւնն դրանման և յանդուգ ար-
շաւանակ ձեռք կը զարնէր և յաղաթութեամբ
կ'աւարակէր: Հինգ վեց աւաւր մէջ բուրբ Բիէ-
մոնթն ձեռքն անցուց, Լոմպարտինն ու Քոս-
քանին նուաճեց, և Քասթիլիոնէի և Արեօլի
պանծալի յաղթութիւններովս՝ Աւստրիացոց
բանակներն դրգեցեց: Յետագայ տարին՝ Ման-
գուայի անձնատուր լինելով՝ որ անմատոյց
բեղք մը կը համարէր՝ Կերմանիս մէծ առաջնա-
պի մէջ անկաւ, որովհետեւ յաղթականք այն եր-
կրին մինչև ներսերն յարձակելու վրայ էին, և
վերջապէս ստիպուեցաւ Լէօպոլտին հաղթութիւն
ընդունելուն: Պոնաբարթէ իւր զօրականաց սի-
րելի և պաշտելի՝ որովհետեւ այնպիսի յաղթակնե-
րու առաջնորդէր կը զինքն, թագաւորաց հա-
ւատարմաւ նոցա հետ գաշնագրութիւններ
առնել, և ամենքն իւր պատերազմական հանձնա-
րին վրայ կը զարմանային. ոչ և նոյն տառն իւր
հայրենիքն ալ ընկճուած ազգաց աւարտեղութիւն
ձոխացուց, և թշնամաց զէնքերէն և զօրնե-
րէն զսա՝ որ իւր յաղթականներն էին՝ որչափ
որ խաղաղական կարգութեան և յունական ար-
ձանագրութեան հրաշալկերովս կային՝ ա-
մենքն ալ Փրանկիա փոխադրեց:

Իսոյց այսպիսի փառաց հասնելէն ետե՛ս՝ այն
ւելի պանծալի յաղթութեանց հետամուտ լի-
նէլով իւր աշխէ Արևելից վրայ զարձուց՝ ուր
Ալէքսանդր մահեդոնացի իւր աշխարհակալու
Թէհանց յիշատակն թողած էր. և այս բանիս
համար Քուլունի նաւարաթին մէջ միմասնեմ
պատրաստութիւնը կը տեսնուէին: Պոնաբար-
թէ բանակին հրամանատարութիւնն առնելու
համար ճամբայ ելած ժամանակ, ինձ գառնալով
հարցուց թէ՛ արգեօր այս օրջականաց մէջ ալ
իրեն ընդիրանալ կամէի թէ՛ չէ: Ա- որովհետեւ
արգէն Ռուսիայ եղած ժամանակ շատ բարեխի-
րութիւն ցուցած էր ինձ առնաբի կամակար յանձն
առի բաղադրից լինելու այնպիսի զօրավարի մի՝
զոր սովորած էի աշխարհակալ համարելու, ա-
ռանց գիտնալու թէ ինչ ծովեր պիտի անցնէիք
և որ եղբոր պիտի տանէիք: Պատկերաց զօրու
թիւնն, զոր ինձ պէտ ուրիշներն ալ չէին գի-
տար: Դաւաւորմունց հիւանդ կարգաւարութե-
անմար և հասարակաց խնդութեամբն ճամբ
բայ ել, և սակաւ մի յետոյ իմացանք մեր որ
կողմն արշաւեցունք. դապններն, և կարծես թէ

մահկառ (օսմանեան) դրօշին վրայ դործելու
յարձուութեանց յառաջնութեաց եղև: Սալթա-
կզդին նուաճեմքն՝ այն անառիկ և անմատոյց
կողին, որ երկու տարի ամբողջ գիմացել էր բա-
վանդակ օսմանեանց զօրութեան գէմ:

Քանի մի օրէն հաւ երբ Ալէքսանդրիոյ միջա-
րէներն երեւել սկսան՝ այն աստեղ իմացանք մեր
արշուանաց նպատակն, և մեր նաւերն գրեթէ
հրապեղ զերմանելով անդիլազուց նաւատարմ
ղին խուզարկութեանն՝ որ մեր մօտէն անցած
ժամանակ զմեզ շնչուցան, հասանք Աշխարհոսի
եղբուն՝ ուր ցամաքն էլին Ռուսական բանակին
զինուորներն. հոն սկսաւ այս ընտիր գառնդին
անդու արխատութիւններն ու միմասնեմ պատե-
րազմներ՝ որոց յաղթելու համար նորահնար
գէտեր հնարելու էր՝ նորատեսակ լծիւմոյց
մի գէմ: Ամբողջ ասացեալ տեղացի շքեղ հե-
ծելագործ՝ որ կարծես թէ իրենց ձիոց հետ կը
թռչէին՝ արեւելեան արեգական առև իրենց ու-
կեճամուկ զինուորական զգեստներն և պողպա-
տայ սուրերն շողացնելով՝ առջի բերան արշա-
մարհմոց նայեցան այս հետեակ բանակին
վրայ, որ անապատին վտանգէր և աշխարհա-
թեանց զիմադրաւ կ'ընթանային. բայց սակաւ
մի յետոյ փրակիկացի զօրականին արժեքն ի-
մացան: Արևելից կարծի՝ որդուց յանդուգն
քաջութիւնն և արագ արագ շարժմունքն և
յարձակմունքն՝ եւրոպական զինուորական կար-
գաց գէմ՝ զարնուելով խորտակեցան, և իրենց
ամեն ձեռքն ու ջանքն պարագ լինին՝ այս անու-
ղիտալի երկրէ պարխապերուս գէմ՝ որ կարծես
թէ կենդանի պատնէշ մի էր սուրիններով շրջա-
պատած և ամեն գիւն կրակ պոստակալն: Իմ
միտքս այս գողցես առասպելական պատերազմ-
մին նկարագրութիւնն առնել չէ, որ վաղեմի
ժամանակաց հոկայից ու զիշխանաց պատե-
րազմներն կը յերշնէ, բայց ներքեւք ինձ իմ
զարմանաց յայտնելու՝ մեր գլուխն կեցող պա-
րագիտին քաջութեանն և հանձնարոյն: Ապու-
քերի գիմաց մեր նաւատարմովն այրուելէն ետե՛ս
Պոնաբարթէ գրեթէ իր աշխարհակալութեան
մէջ բանադարձուած՝ յայտնի ցոյց ետ թէ՛ որչափ
որ յաղաթութեան ժամանակ ճարտարութիւն ու-
նէր՝ նոյնպիսի ձախողութեան տառն ալ քաջու-
թիւն և հաստատութիւն: Մերք զինուոր
և մերք օրհնագիր լինելով իւր զօրականաց քա-
ջութիւնն կը վառէր, և Արաքսացոց նախաձե-
նայուզութիւնն կը նուաճէր ու յաղթողին դե-
րած օրհնաց կը հպատակեցնէր: Մի և նոյն ա-
տին իւր փառաւոր արշաւանաց մի մասն անգամ
անիրաճ շթողու համար՝ իրեն հետ բերած ի-
մատոյց և գիտնց ժողովոյց մէջ նախապէս կը
բազմէր և նորա ձեռնառու լինէր. այնպէս որ որ-
չափ զինուորական փառքն՝ նոյնպիսի ալ գիտու-
թիւններն իրեն երախտապարտ պէտք է լինին:

Սակայն նոյն ժամանակներն ծանր խռովու-
թիւններ զՊրանիա կը վրդովէին. 'ի՛նչեղոյ
կուսակցութիւններն զօրանալով՝ իշխանութեան
ձեռքերնին անցուցանել կը բանային՝ զոր ծիծա-
ղական կառավարութեան մի չէր կարող պահ-
պանելու. իսկ սահմանածայրերն զինուորական
կարգն ու կանոնն եզմանելով՝ նախընթաց պա-
տերազմներով վաղապակածնին ալ չէին կարող

պահպանել, իբր Պննաբարձէ այս լուրերն Թ. մնացաւ չորս և յանկարծական որոշում մի առարար, իրեն յանձնուած բանակն թողուլ ծանր պատասխանատուութիւնն իւր վրայ առնելով. և Քէլպերն իւր տեղ հրամանատար կարգելով յԵրիպտոս՝ միասնաբար իր բաղքն ծովուն առնաստատաբանացն յանձնեց. — Եւ Մաթթի յարաւորութեան արտաբերութեան ալ ընդհանրութիւնն առնողացած՝ մարախղամ ամսուն 18 ին հոշաւ կաւոր պատերազմին մէջ զորավարս քոյնն էր. և Պննաբարձէ առաջին հիւպատոս լինելով իմ ծառայութեանց փոխարէն գնդի մի հրամանատարութիւնն ինձ յանձնեց. և խիւնէվէր խաղաղութենէն ետե՛ զիս ընտրեց Վէննա գաւու գերեաց փոխանակութեանն համար և այս պաշտօնս ինձ մեծ բարեյաջողութիւն եղէ՝ որովհետեւ այսով է որ ձեզ հանդիպելու բաղքն ստացայ ։

Այս անտուութենէ քանի մը րոյ յորաւ վարն Վէննայէն մեկնեցաւ՝ մարքիզուհին ալ իւր աղերսագիրն նմա յանձնելու առնել ասաց. «Ա՛հ Տէր, ինչպէս պիտի մարմնէք այսպէս բարեպաշտ փոխարէն առնելու»։ Արտադատարանեց զորավարն, սի՛նչ կարծէք, Տիկին, միթէ ծառայութիւն մի մատուցած ժամանակ զգացած քահուութիւնի՞ր բաւական փոխարէն չէ՞ մեզ և միայն առաւ, աւելցուց կամագուհի ձայնով. «Բարեպաշտ, Լայն ձեռքն բռնելով՝ այնպէս որ նա միայն լսեց ասացածն, էթէ զիս փոխարէն որ ունելու ալ, ժանի կը համարէ, և եթէ Սիւրբա Սննա ալ ձեզ պէս կը մտածէ, ես ալ ՚ի ձեռն ամենէն փառաւոր փոխարէնն կը խնդրեմ»։ Ուսկից աւելին չեմ կարող յուսալ ։

Մարքիզուհին պատասխան տալու տեղ՝ հեղ մի իւր աղկան մըս նայեցաւ, և յետոյ զորաւորին վրայ գարնդնելով աչքն՝ սիրով նորա ձեռքն սեղմեց ։

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Եմիրիի կատարեալ քրիստոնէի պէս մնալին.

Միմի քանի մի տարիէ ՚ի վեր իւր մօրն ու քրո՛ղ քո՛ղ հանգիստ կեանք մի կ'աշուցանէր. սակայն երջանիկ չէր կարող կոչուիլ. որովհետեւ հոգւոյ խաղաղութիւնն չունէր, այն ներքին խաղաղութիւնն առանց որոյ աշխարհիս վրայ մարդս երջանիկ չկարէ լինիլ. այն խաղաղութիւնն զոր բան մի չէ կարող վրդովել ու մարդկանց անիրաւութիւնն և ոչ ծանր գոբողագութիւններն, այն երկիւային խաղաղութիւնն զոր մարդ մտքուր և անարատ խղճի և իւր ամեն պարտքերն կատարելով միայն կը ստանայ ։ Իսկ արդ. Միմին ինչպէս կարող էր ունել այս խաղաղութիւնն ։ Միրաւի Աննա ու մարքիզուհին նմա սրտանց ներշնչէին, հայրն ու քրտնոնիկ պէս մեղած էր, և ճշմարիտ քրիստոնէայն ընդունած անիրաւութիւններն կը մոռնայ և չխօսէր. ուստի Միմի ալ վստահ կարէր լինիլ՝ որ իմեմ վիշտ և անիրաւութիւն կրողներն՝ ամենէն նմա ներքէ

էին. բայց իւր որտին խորն որդ մի կար սր զայն կը կրծէր, որ էր խղճին խայթն, որ ինչպէս զորաւոր թոյն մի ամեն բան կ'ընդամենէ կ'ապակահէ. այսպէս ալ այն խայթն իւր երջանկութիւնն ու հանգիստն կը խռովէր — Իւր մտքն չէր կարող հանել իւր հօր միջանձնէ երբ մոլեգնիւտ խառնամուճէ մի կը հաւառուէր՝ զորս քրդազողն ու վարձատրոյն իւր այրն էր. դարձեալ խղճին արեան գառաստանի մատուցին իր զաւակին ձեռքն, և վեհանձն ատարապետի մի ձեռք պաշտելով՝ որոյ ճարտարութիւնն պատու հասնուլ համար՝ իւր այրն նորա ետեւէն անկած հալածել էր. հօրն մահուան անկողնոյն վրայ տարածուած՝ իւր պղծի աղջիկն օրհնած ժառանգելով թերեւս իրեն զէմ արաքսիէին անէկած կարգացել էր ։ Հրեղէն գրեթով նկարուած իր աղբն կոգայրին իւր մօր տառապանքի՝ այն աղկար մօր՝ որ զինքն միայն և անշափ սիրել էր, և ինքն վտանգի ժամանակ վտա մասնութեանն էր ըսելի վրայ թողել էր ։ Այն բարեխիւր Աննայի երկայն տարիներ քաջաւ ջաւհէն զոր ինքն մայրենի գրկին միշտ վերստել էր, և նա հիմա իրաւամբ իւր սիրտն ժառանգած ատեն՝ իրեն ալ մասն կը հանէր այն սրտէն զոր միայն իրեն իրաւունքն էր վայելիլը. «Աննա՛ որ իւր զաւակին պէս կը սիրէր՝ այն զինքն ամեն բանէ զրկող մարդուն աղջիկին Վէրջայէն Միմի՛ այն խոտ. սիրտ մարդկայն պէս՝ որ միշտ կենաց վերջի օրն լարիքն ձեռքէ չէն թողուլ. բայց վերջապէս մտաւուտ մահուան սարսափներէն՝ իրենց գործած անիրաւութեանց անողորմելի խիղճն կը լսեն, նոյնպէս ինքն ալ բոլոր կենաց պարագայներն՝ անհամայ իւր աշաց առջև կը բերէր, և իւր խիղճն՝ զարհուրելի գառաւորի մի պէս իւր առնէ քործածներն նորա աղբն կը քնէր ։

Այս մտածութիւններով այնպիսի արտաբերութիւն մի անկաւ իւր սիրտն՝ որ բռնով մի չէր կրնար զայն սրտէն հանել. զազմունքն զինքն կը հոգ. նեցեղին, հանդիստն ալ այլ աւելի ծանր կուգար՝ որովհետեւ անցելոյն տխուր մտածութիւններն ալ աւելի կը զորանային իւր վրայ ։ Մարքիզուհին իրեն վրայ ցուցած սէրն՝ արտաբերութիւնն մի կը բերէր նմա, և գառն արտասուածք աչքերն կը լեցունէին ։ Աննայի գգնաբանքն ալ զինքն կը վրձնացնէին, որովհետեւ ինքն ինքն անարժան կը տեսնէր. միայն տեսն տեսն նմա կը հարցանէր. «Քոյր իմ բարի՛ Միմի՛ն կը սիրես, այնպէս չէ՞» ։ Աննա ալ ազուրն աղբնելով և սրտին վրայ սեղմելով պատասխան կուտար. «Հայագ զու Միմի՛ գու ալ զԱննա կը սիրես, այնպէս չէ՞» ։

Յի մի գրեթէ աղջիկն լալով մօրեղով սեղանին վազեց. «Նոննա՛, կու լաւ, զաւակս՛ս, ասաց Աննա՛ — «Մայրիկիս կու թողուլ երթալ կուգէ, և սակաւ ժամանակէն զքեզ պիտի թողու՞մ ասե՛ ու կուգա՞» ասաց մանուկն հեծկաւալով ։

— «Ա՛յ, ո՛չ, պատասխանեց Աննա, հանգիստ եղիւր, մայրիկի գրեթ լեծողուր. եկ երթամք զինքն տեսնելու» ։ աւելով աղուռ ձեռքէն բռնեց Միմիին սեղանին գնաց որ նստի կուգար. «Հա՛յագ, այդ, այդ ինչ է քոյր, ասաց Աննա, որ չստանց նորա խորին արտաբերութեան պատճառն հասցեցէր էր, գու միշտ այսպէս պիտի մնաս, ու սիրտս ամեն միթիմարութեանց ու իմ սիրտս գե՛մ միշտ

պիտի փոխեն. հազա, մի վայրապար զբեղ վըշ, առաքներ, խեղճ զաւակիդ սիրտն ալ մի ցաւցնէր զոր ամենքն ալ իր սիրեմը. նայէ, ինչպէս արցունքը կը թափէ խեղճն. հապա սրբէ նորա աւցունքն. և ասա նմա որ զինքն ալ պիտի չմոռուա երթաւ »:

Եմիլի այս խօսքերս լսելով սիրտն բացուեցաւ, աչքերն զուարթացան. բայց այս զուարթութիւնս անշողափան պայծառութիւն մի էր՝ նման այն մտորելու մօտ պաշարացող կանթեղին վերջին փայլմանին: Ու երբ աղայն քովէն ինչ հեռացաւ ու մինակ մնացին սակաւ մի լուութենէ ետեւ Եմիլի հառաչելով ասաց. « Բարի Ամնա »: Ի զոր իմանալով իր զարնեմը՝ բայց կը գլխաւ որ սա կուս սակաւ ոյժէ կը պոկուի, և անտարկոյն շատ չըբէր որ ամեն տառապանքէս պիտի ազատեմ: Երբ լար քոյր իմ, մի ցաւի իմ վրաս. վառն զի յոյժ սարսափելի բանէր են քաւած, ներս... և զիս տանջող խորհուրդներն մտքէս չեմ կարող հանել... չորս տարեւ է ի վեր երկարներուս մէջ թոյն մի կը պարտի, և սրտիս մէջ կրակ մի կը վառէ՝ որ զիս կէրէ կը լրտի և կեանքս կը հատցնէ. և աստուածային արգաւթութիւնն ինձ պէս մեծ յանցաւոր մի կամաց կոտորեց կը տանջէ. բայց ես ուրախ եմ. այս բանիս վրայ յուսամ որ Աստուած երկրիս վրայ ինձ իւր արգաւթութիւնն ու անողբքելի խառնութիւնն ցուցանելով՝ երկինքն ալ իւր գլխով թիւնն և սղորմութիւն պիտի ցուցանէ: Մի գուշեց ասացանքներէս բան իմ իմացնես խեղճ մօրս, արգելեալ տրամալծանալ ասունն շատ չըբէր պիտի հասնի... Քոյր իմ մեռնելուս վրայ չեմ ցաւիր, որովհետեւ քոյ սեղբ կը ձանաչեմ և գիտեմ որ զաւակս վրայ ալ հոգ պիտի տանիս, այն անմեղն իր ծնողաց շարութեան համար խեղճութիւն չապաշէ »:

Զուր տող կը Լուսար Ամնա իւր քոյրն մերթ թարնէ, նորա սիրտն հանգաբարեցնել ու արտաք խորհուրդներն մտքէն փարատել. վառն զի արգէն ցաւն իր սիրտն թափողանցել էր: Այն ատեն ինչ Եմիլի երթելով սկսաւ տկարանալ և քանի մի սիրտ անկողին անկաւ, և զինքն ազատելու յոյս ևս չմնաց. Նայեմէր թափելէ յայտնապէս իմացուց մարքեղուհւոյն որ հազութեմէ ամսուանէս մի կեանք ունէր, և հիւանդութիւնն որ աւուր առաջ երթալով՝ իրաւ ելաւ իր խօսքն: Ութ օր գէւ չէր անցած որ կրկնաւ քիւմ մի եկաւ վըրտն. բոխելն զոյժն անգամ անեկնէն կէրէն քանսնելով որ իր ներկայութեամբ հիւանդն կը մոխիթարուի, բայց անօգուտ գեղեցիկ զինքն չէր օգնէր անքոր. « Իրողին կենաց տկուրքն ցամբած են, կ'աւեր մօրն, բան մի չկարէ զինքն ազատել, և առաջին Զքնաժամին շատ կը վախեմ որ չգիմանայ »: Ասացանքն երկրորդ օրն բոխելն տեսած նշաններէն գուշակեց որ Զքնաժամն մօտ էր և մօրն ու Ամնային միատեղ ասաց. « Հիւանդին իմանցնելու և վերահաս վտանգը որ թիւնս կենաց վըրջին օրն լինի. ինքն քրիստոնէս առ քարոյսպաւ կին մի է, հարկուս կրօնից օգնութիւններն կուզէ ընդունել »:

Այս ատելով բոխելն ալ խառնեցաւ, մայրն ու աղջկէն ալ սկսան արտասուել. որ թէպէտ շատ անոց գիտէին հիւանդին վիճակն, բայց չէին

կարծէր որ մահաբեր վայրկեանն այնչափ մօտաւաւ էր ուստի կայծակէ զտրեւածի պէս մնացին. « Ո՛հ, Աստուած իմ, ասէին, ինչպէս իմացնելու է իրեն որ յաւիտենա պիտի բռնուի, այս երիտասարդական հասակս մէջ, ո՛հ ուշափ գոռուար է քսանուրին տարուան մեռնիլ մայր ստակ ու քոյր մի թողնող աշխարհս վրայ: Ա՛հ գիտէի Սմիլի, ո՛ւմ սիրտն պիտի գիմանայ այս սուրս քոյ սիրող մեռելու. Աստուած իմ գիտ մեղ Զաւարայ մի ցոյց, կերպ մի ուստ թէ ինչ պիտի տանեմ »:

Բոխելն անէն գուրս ելաւ. գերմանացի աղա, խինն ու աղայն ալ հիւանդին տենեակն էին. ու երբ մարքեղուհին և Ամնա լարով ողբալով կ'աւազէին՝ Սմիլի վազելով եկաւ ասաց որ մայրն զերեւել տեսնել կուզէր: Եւտով էլ ինչ նորա տեսեակն զնային՝ աշուղտին ուսած արաստուած լից և շուշինքին ընդունած: Սմիլի տանեց իւր հօրն Հառվայէն բերած ծծեալ խաչելութիւնն ուղեւ էր՝ զոր մարքեղուհին միշտ ինամեղով կը պահէր: Ներս մտնելուս պէս իմացաւ որ մայրն ու քոյրն լացել էին, և այս արցունքս իրեն համար թափուած էին: Խնդրեց որ զինքն սակաւ մի վեր վերցնեն ևս կնիւկն ու գլխուն ետին բարձ մի զնեն որ կոթնի. ու երբ գրին՝ « Ետա հաւաքիս եմ, ասաց, սակաւ մի ալ այս պէս նստիմ »: և տեսնելով որ զաւակն ու քոյրն անկողնոյն մի կողմն միւս կողմն ալ մայրն ու հաւատարիմ աղախինն կանգնէր են՝ վրախին նայելով ասաց. « Պաղ պաղ քրտիմ ալ կու գայ վրաս, և կիմանած որ ալ իմ վերջն հասած է. և գուշ թէպէտ և չէք ուզեր իմ վիճակն Զաւարութիւնն ինձ իմացնել, բայց կը տեսնեմ որ աշուղտիդ լարով ուսած է. ինչ, կը վախեց որ զիս շարունակեց, բայց մահն ինձ վախ չբերէր, այլ կը տեսնեմ որ այնու պիտի հանգչեմ »: Գործնազուր թէ մայր և գու բարի Ամնա, գուշ ինձ ներքեմ, և յուսած որ Աստուած ալ իմ զղմանա նայելով ինձ ներէ. բայց ես ինձ չեմ կարող ներել, և իմ յանցանացս յիշատակն զիս միտ կը հաւածէ և այս գառն յիշատակն ինձ հետ գերեզման պիտի իջնէ. բայց քանի որ գերեզման չէ բացուած՝ կուզեմ որ Արարչիս հետ հաշտուիմ. ուստի շուտով մարգ զօկեցէք, կողաչեմ, ինձ համար քահանայ մի կոչեցէք, ժամանակս կարճ է. կը ցաւիմ որ մինչև այս վայրկեանս ուշացուցի »:

Գերմանացի աղախինն շուտով գուրս ել՝ որ մօտ եկեղեցին երթայ՝ քահանայն կոչելու. բայց անգիտ ևս գարծաւ տակով թէ բոխելն է. յետոյ կամացուկ մի մարքեղուհւոյն ականջէն ասաց որ հետն քահանայ մի ալ եկել է: Բարի բոխելն մտածել էր որ ոչ մարքեղուհին և ոչ Ամնա պիտի չկարգին իրեն յանձնարարութիւնն կատարել ու հիւանդին իմացնել. ռատի ետ դարձել էր որ այս ցաւակ պարտքն ալ ինքն կատարէ և որովհետեւ տառաքանա նշաններէն իմացել էր որ Զքնաժամն յոյժ մօտ է՝ խոհեմութեամբ քահանայ մի ալ բերել էր հետն: Ուստի հիւանդին քովն երթալով ասաց. « Այս առաւուս ինձ այնպէս երեցաւ որ հոգեւորական օգնութիւններն ալ կը փափաքեք ընդունելու. որովհետեւ լինելէք չեմք գիտեր, երբեմն

ծանր հիւանդութենէ մի մարդս կ'ընդունայ, երբեմն ալ թեթեւ կարծուածքի մի չգրիմանար. ուստի միշտ պատրաստ լինէին լաւագոյն Կ. Ե. թէ աշխարհասեր կին մի լինէիք՝ որ զաշխարհ թողնալ կը վախէ, այսպէս չէի խոսեր ես։

— Ե Տիկինն ալ գիտէ մի՞ տաք քահանայն յաւանային Աստուծոյ կամացն հնազանդելու եմք. արգէն ձեռքն բռնած խաչելութենէն և մեզ համար մեռնող Փրկչին պատկերէն՝ կիմա. նամ որ ինքն այն հաւատացեալներէն է՝ որ առնեցիկը կը սպասեն յաւիտենականութեան դռներն բացուելուն, որովհետեւ յոյս ունի որ Աստուծոն զինքն իր գրիպց մէջ պիտի ընգրուին։

Եմիկն զուգին ծռելով՝ հաւանութիւն եցոյց և խաչելութեան սուրբ համբուրեց, բռնելն ալ նմար մի առնելուն՝ ամենքն սենեկէն դուրս ելին՝ բաց 'ի քահանայէն. բռնելն ալ քահանային ձեռքն թեթեւ քրտուկ մի տալով՝ ապապրեց որ եթէ տաքնապ մի կ'ընէ՝ որ յոյժ բնական բռն է այս վերջի վայրկեանին, կամ սատուի քրտուկ կամ սիրելիք մի գոյ վրան, տառն տառն այն եթերն հաստեղ տայ. այս բաներս ապապրելով ինքն ալ սենեկէն դուրս ելա՝ Գառնորդէ մի ետեւ քահանայն սենեկին դռուն բացուաւ և երբ առնեցն ներս մտին՝ բարձր ձայնով տասց. «Տիկինն պատրաստ է սուրբ խորհուրդներն ընդունելու, և եթէ Աստուծոն այս զոհս հաղկաւոր կը գտա՞նք ինքն ալ պատրաստ է առանց արածնալ նաց այս զոհս Աստուծոյ նուիրելու։

Այս խօսքին վրայ ալ մարգրուահին. Աննան, Եմիկին և ազախինն իրենց ցած ու արտասուքն չկարացին բռնէլ՝ զոր մինչև այն առնն զայսած էին։ Ահ, տաք Եմիկն ախար ձայնով մի, ձեռ արցունքն յինէն մի ծածկէք, նոցա իմ վերջի վայրկեաններս կը քաղարացնեն, որովհետեւ նոքք կիմանա՞մ որ զիս կը սիրէք։ ու սակաւ մի շուռն առնելով՝ «Մայր իմ, քոյր իմ, տաք, մաւ, ցէք իմ ձեզ պատճառած ցաւներ և իմ զիղջս միայն յիշէ՛ք, և գու գաւակս... յիշէ միայն որ առանց առաքելութեան երկրին վրայ ոչ հան դըստութիւն կայ և ոչ երթունկութիւն... միշտ հնազանդ եղիր իմ բարի մօրս խրատներուն, և իմ սիրելի Աննա քեզ օրինակ աւ. ինքն իմ տեղս քեզ մարութիւն պիտի առնէ։ Յետոյ քահանային գահալայով՝ և շար իմ ալ քոյ մէջք եմ. վտան զի կիմանամ որ Աստուծոն զիս կը կոչէ։

Ի՞նչիչ քոյն կեցած՝ ոգիներն հոստալով տալով՝ հիւանդին սակաւ մի զօրութիւն կուտար, բայց տկարացած բնութիւնն ալ լուծուելու վրայ էր, որչափ քորովքն 'ի հաւանելով՝ նոյնչափ ինքն ալ ոյժէն անկանէր ու կը տկարանար։ Եմիկն մեծ եռանդամբ սուրբ կրօնից խորհուրդներն ընկալաւ, և քառորդէ մի ետեւ հոգին աւանդեց։ Քահանայն մօրն դառնալով՝ «Տիկինն զաւակդ Աստուծոյ գիրկն է հիմա, ասաց, և այս մտածութիւնն՝ զձեզ պէտք է միխթարէ. իւր հոգին զղջմամբ և վշտք մարդագործեալ թուեալ 'ի յերկին»։

Եմիկն մանկէն յաւալ խնդրել էր որ մարմինն Պատրիկ գերեզմանոց իւր հօր քոյն թաղեն, որպէս զի նորա աճիւնն ալ աքորանաց երկրին մէջ մնաւոր չմնայ։ Նայմէ՛ք որ ալ բռնից Ենեքի և Պատրիկ աւաքերիցուն ոգնութեամբն

որ գեւ կենդանի էր, իւր վրայ տուաւ Տիկինն Զորութիւն վերջին կամքն կատարելու հօգն ու խնամքն։ Մարմնոյն փոխադրութեան օրն մարգրուահին և Աննա ուղեցին Պատրիկ երթալ, բայց բռնիք գեմ գրաւ. և ինչ օգուտ, ասաց, երթալնէք, բայց եթէ դեռ չընդունած վերջերն նորէն բանալ, նայցե՛ք որ ձեռ առողջութեանն խնամ տանիք՝ որ ձեզ յանձնած այս տղուս համար ալ հարկաւոր է, և որոյ համար այս ցաւալից տեսաւանն միտաւար կարէ լինել և զինքն հիւանդացնել. Տեօիք ահա թէ ինչպէս իր մօր մարմնոյն վրայ անկած՝ չէր ուղեր անտի բաժնուիլ, մինչև սր բռնի զնա բաժնեցինք. երկրորդ անգամայն մի՞ իրեն մահարեկ կարէ լինել։ Այս տեսելով զիրենք համազօր որ տեղերէն չարժեքին։

Եմիկին մահաւամբն ընտանեաց մէջ այնպիսի վիճ մի բացուեցաւ՝ զոր իտեղ՝ մօրն համար անհնարին էր լեցնելն. յիշաւի երկոյն տառն Աննայի սէրն իրեն համար բաւական համարել էր՝ սակայն այն առնէն՝ 'ի վեր որ աստուածային նախախնամութիւնն իրեն գտնել տուաւ իւր անգրանիկ գաւակն՝ զնա իր աչքէն չէր հեռացըներ. Բարեբաղդաբար սակաւ մի ժամանակէն պիտիսի առի՞թն 'ի եղև՝ որ իւր ցաւն զոյգի ինչ մոռցնել տուաւ, որ սակաւ՝ սակաւ այնպիսի յիշատակ մի գարձաւ՝ որոյ դառնութիւնն երթալով կը մոզմանայ։ Մարգրուահին ցաւն աւաւ մի մեղմանող առի՞թն՝ զօրավարէն եկած նամակ մի էր՝ զոր Փրանկիոյ զեսպանատան ձեռքէն ընկաւաւ։ — Այս նամակովս ժեղովալ մարդիկուհւոյն կիմացնէր՝ որ իւր աղերսարկին առաջին հիւպատոսին մտառցանքնով՝ նա ալ զլինէ 'ի գլուհի կարգալով՝ խօսք տուել էր իրեն ինքիքից կատարելու։ «Իրմէ չծածկեցի, ասեր զօրավարն, որ ես ալ յոյժ կը ցանկամ այս խնդրոյս կատարման, և առաջին հիւպատոսն տեսնելով իմ այս մասին մէջ ցուցած լնաց ու եռանդս՝ ժպտելով մի ինձ ձիւղ. այս խօսքերովս պատասխան տուաւ. «Չօրովար, կարծեմ գու հասարակապետութիւնն Աննա — Ժեղմէն (Թալինն էր) (այսինքն օգնութեապետութեան) հաշտեցնել կուզես. իմ միտքս այ այն է՝ տեսցուք, կամ թէ...»։ Պոռաքարթէ խօսքն առաջ չտարաւ, ուստի ես ալ չեմ համարձակիր զոյն սմբող լացնելու. բայց կարծեմ թէ նորա միտքն հասկցայ, կերեկ թէ մեծ խորհուրդ մի ունի մտաց մէջ՝ կուզէ ցկեանս հիւպատոսն անուանիլ, և կարծեմ թէ պիտի յալողի, որովհետեւ ամեն ուղղուն կարող է առնել Արիւղ անգամ մի ալ զինքն շատ զուարթ տեսնելով՝ ձեռ խնդրէն նորէն առաջարկեցի. և թէպէտ հիւպատոսն փոխանորդն գէմ կը գնէ՝ բայց գրեթէ ապահով եմ որ պիտի յալողի։

ՔԼԼԻԻԻ ԻԲ.

Դարձ 'ի փրանկիս.

Չօրավարին նամակէն շատ գոհ եղև մարգրուահին. որովհետեւ որչափ ալ գերմանացի մեծամեծք իւր աստիճանին համեմատ զինքն կը

մեծ տրեխն՝ սակայն իւր զաւակին գտնառաւու-
թեամբ օտակ վաստակին իրեն ծանր կուգար-
իսկ եթէ Փրանկիա գաւառային և զօրավարին
պաշտպանութեամբն իրենց ստացուածոց մի-
մասն ալ միայն ձեռք ձգէին՝ կարող ալ մարդու
կարօտ չլինելով՝ ազատ ապրելէ Վրանքալ թէ-
պէտ և աղնուակահանութեան պատիւն Փրանկիայ
մէջէն վերցունէ եր՝ այսու ամենայնիւ զար-
ձեալ ինքն Սենթ — Ալծի մարքիդուհի եր, և
իւր ծանօթներն ալ չին ազնուականներէն լի-
նելուն համար գոնէ նոցա մէջ իւր ազնուակա-
նութիւնն և պատուանուններն կարէր վայելել:
Աննա ալ մօրն յուստի կուրախանար Փրան-
կիա գաւառայուն համար բայց ուրիշ պատճա-
ռաւ. հայրենաց սերն երկրատարաց սրտին
մէջ աւելի վառվռուն է, իսկ անձնասիրութիւնն
հասակին փռած մարգու զգացունն է. և չեմք
կարծեր որ մարդկանց մէջ երկրատարաց մի ե-
ղած լինի առաջին անգամ՝ այն խոսքն ստացողն
թէ Ոյր որ հանգիստ կուրորի՝ հոն է իմ հայրեն-
նիքս. ուստի Աննա ալ թէպէտ և Վենայի մէջ
հալիգօտ էր՝ բայց կիմանար որ Փարիզու մէջ
այլ աւելի հանգիստ պիտի լինէր: Աննա օր ի օ-
րակացութիւնին ապագայ ճամբորդութեան վը-
րայ էր, և մայր ու աղջիկ անհամբերութեամբ
կը սպասէին գործին վերջնասցելէ՝ զոր զօրա-
վարն կիպով մի իրենց խոտապէլ էր:

Վերջապէս այնչափ փափաքներ և ունեւմ.
բերութեամբ՝ սպասած աւետիսն եկն և հասն. և
այս հրամանա անմիջապէս Նարադունի Առաջնոյ՝
Արքայ գահուն հետ գրած գաղնագրութենէ
ստորագրուելէն ետե ելած էր (18 յուլիսի
1801 թ.) 1. իրմէ առջի կառավարութիւններն
կրօնից վրայ ամենեկն չէին խորհած, որովհետեւ
կրօնից պարզ մարդկային սահմանադրութեան
մի կը համարէին, ու հոգ չէին տաներ նորա
կրօնական կամ հայաւորուելով վրայ, և այնոր
տեղն ստատուածեան կամ ուրիշ նման հաւաք
մի հաստատուելն նոցա համար անտարբեր բան
էր. կամ աւելի լաւ քաջատրեղք կրօնից անխրա-
րութեան սկզբունքն կուգէին հաստատել՝ որոյ
առջև հեթանոսութիւնն քրիստոնէութիւնն
մարդկային իմաստութեան պաշտօն տանելն և
Ժամանակին իմաստասիրութեան հետեւին՝ ա-
մենքն ալ մի և նոյն բան կը համարէին: Իսկ Պո-
նափոնի կանոնի և լաւ հասկըցաւ որ առանց
կրօնից օգնութեան, բարոյական սկզբունքն
ազգեցում չէին մի չունին, օրէնքն իշխանութիւն
և մարդիկ ալ ապահովութիւն չեն կարող ու-
նիլ. և թէ առաջի կրօնից առաքելութիւնք՝
կանխակալ կարծիք կամ նախապայտմունք կը
համարուին, և արգարութիւնն հաւատարմու-
թիւնն և պատիւն՝ սոսկ աննշան բառեր: Առ
մաներս գիտելով գաղնագրութիւն մի ստորագը-
րեց՝ որով Փրանկիայ մուրաւ ազգն եկեղեցւոյ
Վրանքալ հետ հասեցայոյ:

Այս բան յաջողութեամբ աւարտուելէն ետե՝
ուզելով իւր սկսած գործն յառաջ վարել ու
փրանկիացի ազգն վերանորոգել հասարակաց
կրթութիւնն բարեկարգելու ձեռք զարկաւ:

Եւս այնորից իշխանացանց տոհմային ստա-
ցուածքն և եկամուտներն հաստատել ուզեց՝
բայց այն յանձնաժողովն որ կարգել էր այս
նիւթին վրայ խորհելու համար՝ նորա առաջոր-
կութիւնն մերժեց և հակառակն հաստատեց՝
սակայն այս իւր փորձն ալ կիմացունի՝ թէ ո՞ր
կողման էր առաւել իւր յարմունքն՝ այսինքն
աղնուակահանութեան: Ուստի զաղծողներէն
շատերն՝ նոր կառավարութեան ի գործ գրած
արգարութեան սկզբունքն վտառահալէն առ-
նորով՝ խնդրեցին իրենց հայրենիքն գաղնադա-
նա Զօրավար Ժամանակն յարմար սեպեց՝ և աքա-
րելով ցուցակն ընթերու քաջարձակ հրամանն ա-
ռաւ առաջին հիւպատոսին. և այս աւետարե-
րուն շոյալ մի մարգուհուհւոյն ծանոցի՝ փութացը-
նելով զիրենց որ վաղմալակի Փարիզ հասնին:
Այն ատենէն Աննա և իւր մայրն ալ զիրենց
փրանկիացի համարելով գնացին Փրանկիայ գետ-
պանին: պաշտպանութիւնն խնդրեցին՝ ինչպէս
որ զօրավար ալ իրենց համար ամբողջական
յանձնարարական մի գրած էր. և այս զգու-
շութիւնս հարկաւոր էր, որպէս զի գետնաւա-
տան ամբողջութեամբ անցադիւր ունելով ձե-
ռուելին՝ ուղեւորութեան մէջ ընդգրկմութեան մի
չկրէին: Այս պատրաստութիւններն առնելէն
ետե՝ մայր ու աղջիկ իրենց ծանօթից և բարե-
կամաց այցելութեան եկին՝ ծանուցանելով ի-
րենց մտաւայ ուղեւորութիւնն: Աննան իրենց
հետ ուրախակից եղին՝ հայրենիք գաղնադա-
նա համար՝ բայց միանգամայն իրենց ցանկ կը յայտ-
նէին ի նոցանէ բաժնուելուն համար: Անառ-
ւանդ Սաքս — Թէլէն օրիորդներն շատ արամ-
անայն այս բաժնամանս վրայ՝ որ հաւանականա-
բար յաւիտեան պիտի տեսէր, և թերեւ այլ զի-
րար պիտի չտեսնէին:

Ճամբար ետեւէն յառաջ բան մի ալ կար առ-
նելիք. Աննա փափաք ցուցած էր Պատրն երթա-
լու, և վերին անգամ իր հօր և քրոջ գերեզմա-
նին վրայ այցելելու. մարքիդուհին ոչ միայն զձե-
զքուսն օրս քանի, այլ և փութագաւ այս սրբա-
զան պարաքս կատարելու: — Բարի աւագերէնց
զիրենց վաղ մի ծանօթից պէս ընկալաւ, զոր
մարդ յոյս չունելով միւսանգամ տեսնելու, վեր-
ջի անգամու տեսութեան ալ այլ աւելի կուրա-
խակալ: և չժողոջ ու իջնան երթան բնակին՝
այլ իր առնին զիրենց հիւրանկալէ, և նոցա զըն-
խեն անցած փորձանաց և զԺաղարկութեանց
ցաւակից ետե, բայց միանգամայն ուրախացաւ
նոցա Փրանկիա գաղնադաւն վրայ. և փոքրիկ Ե-
միլիոն հետ ալ խօսելով շատ օր զարմարաւ այն
փոքրիկ հասակին մէջ ցուցած ինչպէս ու հա-
մեստութեան: — Նմանապէս բժիշկ Նէնք ալ
զալով՝ ուրախակից լինէր մարքիդուհւոյն և ալ
ջրկանն իրենց բազին և վիճակին փոփոխու-
թեանն համար: Պատրնցոյց աղնուակահաններէն
շատերն ալ նմեցելով պաշտպանն յերկայ գտաւ-
լէն ետե՝ իրենց ալ գնացին վերջի անգամ իրենց
երգեհոնահարն և իւր աղնուական մայրն մեծա-
րիւն:

Ներքորդ օրն որ ճամբայ պիտի ընէին՝ մար-
քիդուհին առաւօտանց իւր երկու ապախնեն-
րուն վարձքն վարեց՝ բաւական բարձեւագ մի ալ
աւելցնելով. բայց իրիկուսան զէմ տուն գառնա-

1 Այս գաղնագրութիւնն օրէնսդիր Ժողովքէն ալ հաս-
տատուելով վաւերացաւ 8 ապրիլ 1802 թին:

ըով շատ զորամասեր երբ տեսաւ որ գերմանացի ազգայիններն ներս մտնելով առաւօտուն առաւ ատակն և ուրիշ պղծութիւններով մեղադրեցին վրայ գրաւ։ ու երբ մարքիզուհին պատճառեց հարցոցը, ազգայիններն պատասխանեց ասելով։ «Տէ կին բարեհաճեցե՛ք մտիկ արարե՛ք խոսքին։ ութ ատարէ ե որ ձեզ կը ծառայեմ, և կարծեմթէ հաւատարմութեանս վրայ դուք հոգի կ'էք, արդ հիմա գիրտին բան կը կարծեք ինչ որ 'ի ձեռն բաժնուիմ ի՞մ Տիկնոջն և Օրորոգ Աննայէն' այն չափ բարիք տեսնելէս ետև։ Ես գնացի տեղէն, կացայ որ ատի մինչև ձեր Փարիզն Զամբու ծախքն ինչ է, և գիտցող մարդիկ ինչ մտայցին որ հարկեր երեսուն ֆիորինի չափ կերթայ։ Ահա հաւատիկ, սիրելի տիկինս, սա հարկեր յիսուն ֆիորինն որ ըսողը գործածած աստիճան է, և 'ի ձեռնը ուրիշ բան չեմ խնդրեք' բայց եթէ այս որ զիս ալ հետեւնիք ասնիք»։

Մարքիզուհւոյն սիրտն երաւ և գրկելով ու համբուրելով զիս ասաց։ «Վերջո՞ւս ստակդ, և գնա միտակ դառաւ պատրաստուէ՛ս։ — Ինչո՞ւ աղէկին ստատիկ ուստիսցեմ» տիկնոջն զինքն համարեւուն համար՝ աղաչական նայ յուսածոցով մի Աննայի գարձաւ՝ 'ի նմանէ ալ նոյն շնորհն խնդրելու մտք։ Աննա ալ նորա միտքն հասկնալով ինքն ալ նորա հետեւ պալլելու հաշու ազատուցեալն։ «Ո՛վ սիրելի տիկնայք ի՞մ, ու չեց ազգայինն, ձեր հետ մինչև աշխարհիս ծայրն ալ երթալ պէտք լինի, պիտի դամ»։

Ազգային ալ գարուն լինելով ուղեւորութիւնն յոյժ զուարճայի եղև առանց ինչ փորձանայութեան և իրենց հետ տխուր խորհուրդներ ալ ունեին, բայց երթալով հայրենի հողն կը մտակին, և այս ուրախարար մասնութիւնս զիրենք կը միտնթարէ։ Ետա օրեր Զամբուրգութիւնն ամեն լինէ ետև՝ հորիզոնին ծայրն չէնք մի ծայրն սկսած անտէւ, կառավարն «Ահա Սթրասպուր» գոչեց։ «Պաշտէ՛ս Սթրասպուր Փրանկիս» քոչեցին ետևէ ետև մարքիզուհին և աղջկին։

Արդեօք ինչ կիմտնար նոյն ատեն Աննայի սիրտն։ Երբ տարիներ յառա՛ջ Փեքմանից հողն կոխեցին ինքն իրեն ատեր։ «Ի՞նչ չայրա ազատեցաւ, բայց արշափ սուղի կը նստի իրեն այս ազաւորութիւնս, ինչ ալ արշափ սուղի հոտաւ իրեն չնչաւ օգն չընէր։ Եւ մէկ զաւակ հայրենիք չըկայ։ Իսկ հիմա Սթրասպուր և սիրելի հայրենի տեսք Փրանկիս մօտեցած ատեն՝ վերջի անգամ աչքն դարձաւ այն երկրին վրայ զոր կը թողնուի և գոչեց։ և յիշտաւ բարձր երկիր հիւրընկալ՝ որ ի՞մ ակարութեանս պաշտպան և օգնութիւն եղեր, երկիր ուր ի՞մ սիրտս միշտ պիտի գառնայ՝ ցաւալով յիշատակներն բնառելու համար, վասն զի ես ձեզ տանգեցի հօրս և քրոջս աճիւնս, և այն արագոր և հաւատարմի՞մ սպասաւորներ մարմինն՝ որ ի՞մ ծնանիքն անեւ և շատ անգամ իր բաղկաց մէջ զիս գրկել էր։ Ո՛վ Վիննա ու Պատըն՝ ձեր անունն ի՞մ քրոջս և հօրս անունն հետ միացած՝ միշտ մտացո մէջ պիտի մնայ»։

Փրանկիս հասնելուն երկրորդ օրն մարքիզուհին զարավարին քրեք և իրենց գառն իմացուցնաւ ալ շուտով էլ եկն զնոսա տեսնելու։ «Տէ կին, ասաց, յոյժ բարեբաղդ լուրեր ունիմ ձեզ առաւուս Աւաղին հիւպատոսին որոշակի հրամա-

նով ձեր անունն տքորեկաց ցանկէն աւուրեցաւ։ ձեր ամեն չլիաճառուած ստացուածքն ձեզ պիտի գառնան, և առած տեղեկութեանցս համեմատ քրեք ձեզ ամենքն ալ, ուստի նախ պատիւ ունիմ ձեզ ձեր տունն Սէնթ-Անտի-Սպարիտանիքու։ որ պիտութեանս պաշտօնատուն մի եղած էր, բայց հիմա զձեզ ընդունելու համար պատրաստ է։ Նմանապէս Սէնթ-Անտի երկիրն որ մեծած մասամբ անատա էր, և տէրութեանս գրաւուած՝ նորէն ձեզ դարձած է։ Դարձեալ Փորթօնի ստացուածոց վրայէն ալ գրաւուած վերջին տուն՝ որովհետև իւր զաւակին չափն ալ ձերինն հետ մի սեպկելով՝ համարեցայ որ նմա մասաւցած ծառայութիւնս ձեզ մատուցած եմ, Տիկին»։

Մարքիզուհին և Աննա չէին գիտեր թէ ինչպէս իրենց շնորհակալութիւնն և երախտագիտութիւնն յայտնեն, յետոյ զօրավարին հետ միատեղ էլին իրենց տունն գնացին, և տեսին զարմացմամբ որ վերէն 'ի վար կաշած ու զարդարուած էր, որ աս ալ գարձեալ զօրավարին մտաւորութիւնն եղած էր։ Սակայն մարքիզուհին այս ճիս կ'աչէր ընդգնեւել չուզեց՝ բայց եթէ եղած ծախքն վճարելով։

«Տիկին, պատասխանեց զօրավարն ծիծաղելով, սակաւ մի յետոյ ի՞մ հաշիւս ձեզ կը ներկայացնեմ, և եթէ Վիննա եղած ծախսակնիս՝ շնորհակալութեանս խօսք որ արարեք՝ նոյն ատեն ի՞մ զուգրածս մարքիդիք բերելու բարեհաճիք՝ հաշիւսին յոյժ գիրաւ կը շտկուի։ և Հետեւեալ օրն ալ մարքիզուհին միտակ գտնելով իւր խըն, գիրքն յայտնապէս առաջարկեց, մարքիզուհին ալ իւր գատեր հաճութեան վրայ աներկմիտ լինելով՝ հաւանութիւն ու խօսք առաւ։

Եւ յիրաւի զօրավարն ամեն կողմանէ մարքիզուհւոյն համարմանն սիրելի արժանաւոր էր, որովհետև ոչ միայն իւր այլոն ազատողին մեծապէս երախտապարտ էր, այլ և նորա առաքելութեանց և արժանապատուութեան վրայ ստացած տեղեկութիւններն զինքն լուս համոզել էին՝ որ Աննայի համար մի միայն արժանաւոր տնձնեա էր։ Ուրիշ կողմանէ ալ իւր ներկայ վիճակն՝ ապագաւ յին համար շատ մեծամեծ բաներ կը խոստանար։ վասն զի այն մեծ մարդն (Կարպետոս Ա.) որ նոյն ատեն Փրանկիսին կը կառավարէր, արգելն սկըսած էր իւր փայլն ամեն գի սփռել, որով յետոյ կայսերական գահն ալ չընդապառ, և իւր մեծութիւնն իրեն զինուորականցին և փառապնչին վրայ ալ կը տարածուէր։

Հարկաւոր չեմք համարիր աւելցնել որ Աննա ալ գերազանց գուտար և գերազանց քոյր երեւալէն յետոյ՝ գերազանց մայր ալ հանգիստացաւ իւր գերդաստանին, և նորածնունդ տղային օրիւնակ լինելով ամենայն տաաքիտութեանց, որ անցաւոր աշխարհին մէջ գրաւական մի է այն ճշմարիտ երջանկութեան՝ զոր կրօնք ապագայ և լուսապոյն աշխարհի մէջ գտնել կը խոստանան մեզ, եթէ իրեն հաւատարմի՞մ մնալ։

գ. Ե. Բ. Բ.